

tirdiği Dârüttâlâvet ve Dârüssââdet adlı türbeler şehrin önemli tarihî yapılarıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hawkal, *Şüretü'l-arz* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1873, s. 403; *Hudûdü'l-'âlem* (Sütûde), s. 108; Yâkût, *Mu'cemü'l-bûldân*, IV, 462; Nizâmeddin Şâmî, *Zafernâme* (trc. Necati Lugal), Ankara 1987, s. 19, 21, 22, 25, 30, 36, 40, 45, 54, 61, 65, 73, 91, 97, 252 vd.; Şerefeddin Ali Yezdi, *Zafernâme*, Kalkûta 1887-88, I, 301; Tâcû's-Selmâni, *Târihnâme* (trc. İsmail Aka), Ankara 1988, s. 35, 47, 79, 106-107, 109; Bâbür, *Vekâyi'* (Arat), I, 1, 51, 61, 83, 85, 93; G. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge 1905, s. 469 vd.; A. Zeki Velîdi Togan, *Bugünkü Türkîli Türkistan*, İstanbul 1981, s. 52, 54, 55, 60, 61, 373; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyası'na Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 1987, s. 212, 215, 218, 223, 226, 227, 232-234, 248, 249, 256-257, 265; V. V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Durusun Yıldız), Ankara 1990, s. 145-146, 149, 200; a.mlf., *Uluğ Beg ve Zamanı* (trc. İsmail Aka), Ankara 1990, s. 10, 18, 19, 22, 27, 34, 53, 79, 85, 94, 95, 100-102, 122, 203; a.mlf., "Keşf", İA, VI, 600; a.mlf. – B. Spuler, "Kash", EI² (Ing.), IV, 694; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara 1991, s. 3, 5, 6, 31, 52, 55, 116; a.mlf., *Mirza Şâruh ve Zamanı*, Ankara 1994, s. 5, 7, 8, 28, 64, 65, 81-83, 90-93, 129.

AHMET TAŞGİL

KEŞF (الكشف)

Aklın ve duyuların yetersiz kaldığı ilâhiyyât konularında doğrudan bilgi edinme yolу anlamında bir tasavvuf terimi.

Sözlükte "perdeyi ve örtüyü kaldırmak, kapalı olan bir şeyi açığa çıkarmak, var olan fakat niteliği bilinmeyen şey hakkında bilgi edinmek" gibi anımlara gelen **keşf** kelimesi (*Kâmus Tercümesi*, III, 720) Kur'an'da türevleriyle birlikte "sıkıntıyi kaldırmak ve çaresizliği sona erdirmek" mânâsında kullanılır (Râgîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "kşf" md.; M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "kşf" md.). "Çaresiz kalana dua ettiğinde cevap veren, sıkıntısını kaldıran ve sizi yer yüzünde halifeler kılan kimdir?" (en-Neml 27/62) meâlindeki âyette keşf bu anlamda kullanılmış ve Allah'a "Kâşîf" (sıkıntıyi sona erdiren) denilmiş (el-Enâm 6/17; Yûnus 10/107), bir âyettede, "Senin perdeni kaldırdık, artık bugün gözün keskindir" (Kâf 50/22) buyurulmuştur. Ölümle âhirete intikal eden kişinin gözünü örten perde kalklığı için daha önce gayb olan hususları artık açıkça görür. Keşf hadislerde de bu mânâlarda kullanılmış (Wensinck, *el-Mu'cem*, "kşf" md.), gaybi ve âhiret hallerini görmeye engel

olan perdenin (gîtâ, hicâb) açılmasıyla kıymet günü her şeyin görüleceğine işaret edilmiştir. Bir hadiste Allah ile yaratıkları arasında nurdan (veya nâr) perdelerin bulunduğu, bunların açılması halinde zâtından gelen ışıkların bütün yaratıkları yakıp kül edeceğî bildirilmiştir (Müslim, "Îmân", 193; İbn Mâce, "Mukaddime", 13; Kuşeyrî, I, 225).

Sûfler keşf terimini hem "perde arkasında ve aklın ötesinde olduğu için gâib olan bazı şeyler bilme", hem de "Allah'ın tecelliilerini temaşa etme" anlamında kullanmışlardır. Çünkü her iki durum da perdenin kalkması veya aralanması sonucunda gerçekleşir. İlk sûflerden itibaren firâset, feth, inkîşâf, müşâhede, muhâdarâ, muâyene, yakın ve ilham gibi terimler de buna yakın anımlarda kullanılmış, tasavvuf kitaplarda bu terimlerin birleşikleri ve örtükleri yahut ayrıldıkları ve farklı hale geldikleri noktalar üzerinde durulmuştur.

"iki şey arasındaki perdenin kalkması ve bu iki şeyin birbirine karşı açığa çıkması" anlamına gelen **mükâşefe** teriminin de çok defa keşf anlamında kullanıldığı görülmektedir. Tasavvûfa mükâşefe ilmi, sûflere de ehl-i mükâşefe veya ehl-i keşf denilmesi keşfin bu alandaki önemini ifade etmesi bakımından dikkat çekicidir. Keşfi "üstü kapalı olan şeyin açılması ve gözle görülür hale gelmesi" şeklinde tarif eden Ebû Nasr es-Serrâc (*el-Lüma'*, s. 422) mükâşefeyi de yakın olarak anlar (bk. YAKIN). Nûrî'ye göre kalbin mükâşefesi Hakk'a ermektir. Hârise'nin, "Rabbi min arşını açıkça görür gibiyim" ifadesi kalbin mükâşefesine, "Rabbine O'nun görür gibi ibadet et" hadisi sırların müşâhedesine işaret eder (Kelâbâzî, s. 108). Sehl b. Abdullah et-Tüsterî zâtten, sıfatlarından ve zâtî hükümlerin tecelliilerinden bahsederken zâtî tecelliileri mükâşefe olarak adlandırır (a.g.e., s. 121).

Sûflerin uyku ile uyanıklık arasında sâlikin gördüğü şeye mükâşefe yahut sebât ve vâkia dediklerini bildiren Kuşeyrî'ye göre mükâşefe Allah'ı zikreden sâlikin galibe halinde kalbinde zuhur eden şeydir (*er-Risâle*, I, 393). Sâlike açılan perdeler neticesinde sırasıyla muhâdarâ, mükâşefe ve müşâhede halleri ortaya çıkar. Muhâdarâ akla, mükâşefe ilme, müşâhede mârifete dayanır. Müşâhede mükâşefeden üstünür. İlme'l-yakin, ayne'l-yakin ve hakka'l-yakin şeklindeki sıralamada mükâşefe ayne'l-yakin ile örtüşür (a.g.e., I, 226, 244).

Keşf ve mükâşefe kavramlarını genişçe ele alan Gazzâlî mükâşefenin müşâheden daha üstün olduğunu söyle (*el-İmlâ'*, I, 79). Ona göre tasavvufa ilgili ilimler mükâşefe ilmi ve muâmele ilmi olmak üzere ikiye ayrılır. Muâmele ilminin konusu sabır, şükür, ihlâs ve bunların zıtları olan aceleçilik, nankörlük ve riya gibi kalbin hallerine ilişkin bilgilerdir. Mükâşefe ilmi ise arındırılan ve temizlenen kalpte bir nurun zuhur etmesi veya ilâhiyyâtla ilgili hususlarda perdenin açılıp hak olanın gözle görülcəsine apaçık ortaya çıkmasıdır. İnsanın cevherinde böyle bir yetenek vardır. Mükâşefe ilmi kitaplara yazılmaz. Bu ilmi bilenler ancak kendi seviyesinde olanlarla bunu müzakere eder, başkalarına ifşa etmezler. Keşf ile öğrenilen gizli ilim budur (*İhyâ'*, I, 27; IV, 134; Taşköprizâde, II, 264; III, 14, 17). Gazzâlî, *el-Münķiz*'da aklın yetersiz kaldığı metafizik bazı gerçeklerin keşf ile bilineceğini, bu yolla bir velînin meleği görebileceğini ve sesini iştebileceğini söyler. Makbul olan ve olmayan te'vilden söz ederken de bu konuda ilâmlı tutumu benimseyenlerin bilgiye konu olan şeyleri iştirme (simâ', vahiy) olmaksızın ilâhî bir nurla idrak ettiklerini, daha sonra olayların sırları kendilerine keşf yoluyla bildirilince bu bilgiyi vahyin lafızlarıyla karşılaşdıklarını, bunlardan yakın nuru ile müşâhede ettikleriyle uyuşanları aynen benimsediklerini, uyuşmayanları ise te'vil ettiklerini belirtir ve bu konuların bilgisini sadece vahiy ifadelerinden (sem') alanların ayaklarının yere sağlam basamayacağını söyler (*İhyâ'*, I, 104).

Keşf konusu üzerinde Muhyiddin İbnü'l-Arabî de geniş olarak durmuş, hatta tasavvuf anlayışını "keşf yoluyla elde edilen bilgi" anlamına gelen mârifet üzerine temellendirmiştir. Gazzâlî gibi İbnü'l-Arabî de mükâşefenin müşâhedenin daha mükemmel olduğunu, müşâhede ile mahiyetin, mükâşefe ile ilâhî hakikatlerin temsilî mânalarının idrak edilebileceğini söyler. Ona göre Allah'ın mahiyeti idrak edilemeyeceğinden bu konuda mükâşefenin verdiği bilgi daha önemlidir. Müşâhede bilgiye ulaşırın yol, keşf bu yolun son noktasıdır. Bu da nefiste ilmin hâsıl olmasıdır. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye göre keşfin birçok çeşidi vardır. Akî keşf ile (nazarî keşf) akledilenler üzerindeki perde kalkar ve mümkün varlıkların sırları ortaya çıkar. Kalbî keşf ile müşâhede has çeşitli nurların üzerindeki perdeler kalkar. Sîrrî keşf ile yaratıklardaki

KEŞF

sırlar ve varlıkların yaratılış hikmetleri ortaya çıkar ki buna ilham da denir. Ruhî keşf ile cennet ve cehennemin görüntüsü ile melekler görülür. Ruh tam olarak saf hale gelip zaman ve mekân perdesi kalkınca geçmiş ve gelecekle ilgili olayların bilgisine ulaşır. Hâfi keşf ile, bulunan makam ve hallere göre Allah'ın celâl veya cemâl sıfatlarının tecellileri görülür. Bu tür keşfe sıfatı keşf de denir. Eğer Allah sâlike ilim sıfatıyla tecelli ederse dînî bilgiler ortaya çıkar, iştîme sıfatıyla tecelli ederse onun kelâm ve hitabını duyar, görme sıfatıyla tecelli ederse temasâ ve müşâhede hali ortaya çıkar. Aynı şekilde celâl sıfatının tecellisi sâlikte fenâ haline, cemâl sıfatının tecellisi şevk haline, kayyûmiyet bekâ haline, vâhidîyet de vahdet haline sebep olur (*Tuhfetü's-sâfere*, s. 13). İbnü'l-Arabî'ye göre keşf hali çeşitli haller ve makamlarda muhtelif şekillerde ortaya çıkar.

Aklî deliller gibi keşf de bazan kesin bilgi, bazan zan ifade eder ve ictihadda olduğu gibi keşflerde bazan hata olabilir. İlîmî keşf, irfânî keşf, ilâhî keşf, nazarî keşf, nûrî keşf, iyânî keşf, sûrî keşf ve mânîvî keşf gibi şekilleri bulunan keşfin bazı çeşitleri kesin bilgi verir (*Tehânevî*, II, 1254). Kesin bilgi veren keşf ve mükâşef'e aynı zamanda yakın demek olup Âmir b. Abdulkays'in, "Perde kalksa yakınım artmaz" (*Serrâc*, s. 102) demesi buna işaretir.

Sûreverdî el-Maktûl, Îşrâkîliği esas alan hikmet felsefesini keşf ve mükâşef'e üzerine kurmuştur. Îşrâk temelde keşf, Îşrâkî hikmet de keşfî ve zevkî hikmettir. Doğulu düşünürlerin, Aristo dışındaki eski Yunan filozoflarının hikmet anlayışı da keşfe dayanır. Maddî unsurlardan soyutlanan kâmil nefisler üzerinde aklî nurlar parıldar. Mükâşefe, aklî bir hususun düşüncue ve istege ihtiyaç göstermeden birden bire ortaya çıkmasıdır. Mükâşefenin verdiği bilgi hiçbir şüpheye sebebiyet vermeyecek şekilde kesindir (*Mecmû'a-i Muşannefât-ı Şeyh-i Îşrâk*, II, 36, 162, 298). Sadreddîn-i Şîrâzî de hâkîkate ilâhî bir aydınlanma ve keşf ile ulaşacağı, akilla bunun açıklamasının yapılacağı kanaatindedir (*el-Esfârî'l-erba'a*, I, 13; Ülken, s. 278-295).

İnsanın zihnindeki düşünceleri ve kalbindeki hisleri bilmeye keşf-i zamâir, ölen insanın kabirdeki halini bilmeye de keşf-i ahvâl-i kubûr denir. Ankaravî, sûrî ve mânîvî keşfi anlattıktan sonra kalpteki his ve fikirleri bilme, kabir hallerini haber verme ve kaybolmuş kişiler ve eşya hak-

kında konuşma gibi hususlara ilişkin keşfe kâmil velîlerin iltifat etmediğini, bu tür şeyleri riyâzet ehli rahiplerin de bildiğini söyler (*Minhâcû'l-fukarâ*, s. 253).

İbn Haldûn'a göre duyulardan oluşan perde riyâzet, halvet ve zikirle yavaş yavaş açılır, böylece keşf hali gerçekleşir. Keşf ile varlığın hakikati idrak edilir ve birçok olay meydana gelmeden önce biliñebilir. Velîler, himmetleri ve nefislerinde var olan kuvvetle varlıklar üzerinde tasarruf eder, eşya da onların iradelerine boyun eğer. Fakat kâmil velîler keşf ve tasarruf haline iltifat etmez, bu yolla bir şeyin hakikatini haber vermezler. Çünkü bu onların görevi değildir. Kâmiller, kendilerinde böyle bir şey zuhur etse bunu bir sınama yapıp Allah'a sığınırlar. İbn Haldûn, keşfin sağlıklı ve geçerli olması için sûfîlerin takvâya ve istikamete dayanmayı şart koştuklarını ifade ettikten sonra riyâzet ehli sihirbazların da keşf yoluyla bazı şeyleri haber verdiklerine dikkat çeker (*Şîfâ'u's-sâ'il*, s. 30-39; *Mukaddime*, s. 422, 1100-1113) ve perdenin kalkması, kalp gözünün açılması maksadıyla riyâzet yapmayı sakıncalı bulur.

Takiyyûddin İbn Teymiyye hârikulâde hallerin bir kısmının fiili olduğunu ve bunlara keramet denildiğini, diğer kısmının bilgiyle ilgili olduğunu söyler. Ona göre bir kimsenin başkalarının iştîmediği bir sesi iştîmesi, görmediği şeyi görmesi, bilmediği şeyleri firâset ve ilham yoluya bilmesi gibi olaylar bilgiyle alâkalı hârikulâde hallerdir. Bunlara keşf denildiğini, Kur'an'da ve Sünnet'te keşfin örnekleri bulunduğu söylenen İbn Teymiyye, keşfin dinî veya mubah olan dünyevî bir fayda temin ederse nimet, harama vesile olursa günah olacağına dikkat çeker. Ona göre bir velînin keşf yoluyla gayba vâkîf olmaması onun Allah katındaki mertebesinin yüce oluşuna engel teşkil etmez. Hatta bu durum onun hakkında daha faydalı olabilir. Keşfin aklî, hissî, nazarî, zarurî çeşitleri üzerinde duran İbn Teymiyye bunların bir kısmının kesin, bir kısmının zannî bilgi verdienenini kaydetmiştir (*Mecmû'atü'r-resâ'il*, V, 154-226). Ancak Gazzâlî'nin vahiy, te'vil ve keşf ilişkisiyle ilgili görüşünü (yk. bk.) aktarırken bu tür iddiaların bilgiye konu olan şeylerde Resûlullah'ın duyurduğu haberlerin istifade edilecek bir yanı bulunmadığı, zira her insanın kazandığı müşâhede, nur ve mükâşef'e sayesinde bunları idrak etmesinin mümkün olduğu gibi aşırı bir noktaya vardırılabileceğini ifade etmektedir (*Der'ü te'âruzi'l-âkl ve'n-nâkl*, V, 348).

İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu gibi İbn Teymiyye de keşfi temelden reddetmemekte, aklî bilgiler gibi keşfi bilgilerin de Resûlullah'ın haber verdikleriyle uyuşması şartıyla doğru bilgiler olduğunu belirtmektedir. Hatta buna Kur'an'dan deliller göstermekte, bu ölçüye uymadığı halde aklî burhanlar veya ilâhî müşâheder olarak ileri sürülen görüşleri ise fâsid hayaller ve bâtil vehimler şeklinde nitelendirmektedir (a.g.e., V, 350, 356-357).

İbn Kayyim el-Cevziyye keşfi, "Allah'ın kulun kalbinde meydana getirdiği bilgi olup kul bu bilgiyle başkalarına kapalı olan hususları bilir" şeklinde tanımladıktan sonra biri bilgi, diğeri görme ile ilgili iki keşften bahsetmiştir. Ona göre bilginin bilinene uygun olması bir keşf olduğu gibi bilinenin kalp ile müşâhede edilmesi de bir keşftir. Allah'a O'nu görür gibi ibadet etmek kalbin apacık keşfidir. Bir de gayri müslimle müslüman arasında ortak olan cüz'î bir keşf vardır. Görünmeye bilinmeyen bazı hususların haber verilmesi böyledir. Nitekim İbn Sayyâd, Esved el-Ansî ve Hâris el-Mütenebbî gibi gayri müslimlerde böyle bir keşf görülmüştür. Mecûsîler'de, putperestlerde, hristiyan rahiplerinde, kâhinlerde, sîhirbazlarında da buna benzer bir keşf görülebilir (*Medâricü's-sâlikin*, III, 230-241).

İmâm-ı Rabbânî keşfin daha çok sülük halinde ortaya çıktığını, vuslat hâsil oluncaya sona erdiğini, maddî hususlara dair keşflerin oluşu ile olmayışı arasında fark bulunmadığını, bunların çoğunu hatalı çıktığını söylemiş, keşfeki hatayı mübarem ve muallak kazâ ile açıklamıştır. Muallak kazâ ile ilgili keşfin hatalı çıkabileceğini, bazan muhayyiledeki temelsiz bilgilerin keşf sahibini yanıtacağını belirtmiş ve İbnü'l-Arabî'nin sünnete aykırı birçok hatalı keşfi olduğunu ileri sürmüştür.

Mutasavıflar keşfe dayanarak Kur'an'ı tefsir ettikleri gibi bir hadisin veya hadis âlimlerine göre sahî olmayan bazı hadislerin sihatini keşf yoluyla tesbit ettiklerini söylemişlerdir (İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, I, 292). Nitekim İsmâîl Hakkî Bursevî, "Ben gizli bir hazine idim ..." hadisi üzerinde dururken bu hadisin rivayet açısından sabit olmasa bile keşfen sahî olduğunu söylemiş (*Kenz-i Mahfî*, s. 2), Abdülazîz ed-Debbâg birçok hadisin sahî olup olmadığına keşf ile hükmetmiş (*el-İbrîz*, s. 54, 64), Şâh Velyîyullah Dihlevî ed-Dürرî's-semîn'de, rüyada gördüğü Hz. Peygamber'den istediği müjdeleyici nitelikteki hadisleri rivayet etmiştir. Mutasavıfların bu görüşü hadis âlimleri tarafın-

dan reddedilmiş, keşfe dayanılarak bir hadisin Resûl-i Ekrem'e ait olup olmadığını tesbit etmenin mümkün olmadığı görüşü savunulmuştur (Kurt, s. 468-486; Misfir Gurmullah ed-Dümeynî, s. 237; Yıl-dırım, s. 40-49; Aydınıl, s. 89-92).

BİBLİYOGRAFYA :

Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "kşf" md.; *et-Ta'rifat*, "Keşf", "Muhâdara", "Müsâhede" md.-leri; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1254; *Kâmus Tercüme-si*, III, 720; Wensinck, *el-Mu'cem*, "kşf" md.; M. Fuad Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "kşf" md.; Müslim, "îmân", 193; İbn Mâce, "Mukaddime", 13; Ser-râc, *el-Lüma'*, s. 101-102, 422; Kelâbâzi, *et-Ta'arruf*, s. 78, 100, 105, 108, 121, 129-130, 135, 146, 167; Sülemî, *Derecâtü'l-mu'âmelât* (*Tasavvufun Ana İlkeleri*; Sülemî'nin Risaleleri içinde, nr. ve trc. Süleyman Ateş), Ankara 1981, s. 32-33; a.mlf., *Mes'eletü derecâtü's-sâdi-kin* (a.e. içinde), s. 148; Kuşeyrî, *er-Risâle* (nr. Abdülhalîm Mahmûd), Kahire 1395/1966, I, 179, 225, 226, 236-237, 244-246, 273, 393, 449; Hûcîrî, Keşfû'l-mâhcûb (Uludağ), s. 103, 270, 297, 344, 370, 381, 436, 474, 478, 523, 525; Herevî, *Menâzil*, s. 14, 19, 22, 25, 27, 43-44; Gazzâlî, *İhya'*, Kahire 1387/1967, I, 27, 32-33, 104; III, 20, 24-25; IV, 134; a.mlf., *el-îmlâ' an işkâlatî'l-ihyâ'* (a.e. içinde), I, 79; Sûhre-verdi el-Maktûl, *Mecmû'a-i Muşânefât-i Şeyh-i Îşrâk* (nr. H. Corbin), Tahran 1977, II, 36, 162, 298; Baklî, *Serh-i Şâthîyyât* (nr. H. Corbin), Tahran 1360 hş./1981, s. 557-697; Şehâbed-din es-Sûhreverdi, *'Avârifü'l-mâ'ârif* (Gazzâlî, *İhya'* içinde), Kahire 1387/1968, V, 67, 333, 357; İbnü'l-Arabi, *Fuşûs* (Afîfi), s. 61-63, 81; a.mlf., *Înşâ'ü'l-devâ'i*, Leiden 1336, s. 35; a.mlf., *el-Fütûh*, I, 151, 292; II, 496; IV, 68; a.mlf., *Tuhfetü's-sefere*, İstanbul 1300, s. 13; a.mlf., *Mevâki'u'n-nûcûm*, Kahire 1325, s. 70; Azîz Neseфи, *Tasavvufa İnsan Meselesi: İnsân-i Kâmil* (trc. Mehmet Kanar), İstanbul 1990, s. 106-109, 143-144; İbn Teymiyye, *Mecmû'a-tü'r-resâ'il*, V, 154-226; a.mlf., *Der'ü te'âruzi'l-âkl ve'n-naâl* (nr. M. Reşâd Sâlim), [baskı yeri yok] 1399/1978 (Dârû'l-künûzî'l-edebiyâye), V, 339-340, 348, 350, 356-357; İbn Kayyim el-Cevâziyye, *Medâricü's-sâlikin*, Kahire 1403/1983, III, 230-256; Dâvûd-i Kayserî, *el-Mukaddemât* (nr. ve trc. Hasan Şâhîn v.d.r.), Kayseri 1997, s. 48, 52; Haydar el-Âmûlî, *Câmi'u'l-esrâr* (nr. H. Corbin - Osman İsmâîl Yahyâ), Tahran 1368 hş., s. 461-472; İbn Haldûn, *Şifâ'ü's-sâ'il*, s. 30-42; a.mlf., *Mukaddime*, Kahire 1957, s. 88, 422, 423, 1100-1113; Taşköprüzâde, *Mevâzâtü'l-ulûm*, II, 264; III, 14, 17; Sadreddin-i Şîrâzî, *el-Esfârü'l-erba'a*, Kum 1958, I, 13; Abdülazîz ed-Debbâg, *el-İbriz*, Kahire 1961, s. 54, 64; İmâm-ı Rabbâni, *Mektûbât*, Mekke 1317, I, 55, 112, 189-190, 311-313; İsmâîl Hakkı Bursevî, *Kenzi Mahfî*, İstanbul 1290, s. 2; Ankaravî, *Minhâcü'l-fukarâ*, Bulak 1256/1840, s. 252-253; Şâh Ve-liyyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliqa*, Kahire 1966, s. 619; Cemâleddin el-Kâsimî, *Çavâ'idü't-tâhdîs*, Beyrut 1987, s. 191; Mübârek-fûrî, *Tuhfetü'l-ahvâzel*, Beyrut 1990, I, 244; İz-mirîli, *Yeni İlm-i Kelâm*, I, 35; Ebû'l-Alâ el-Affî, *et-Taşavvuf sevâret rûhiyye fi'l-İslâm*, Kahire 1962, s. 63; M. Asîn Palacios, *İbn 'Arabî: Hayâ-tûh ve mezhbebü* (trc. Abdurrahman Bedevî), Kahire 1965, s. 212; Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Fel-*

sefesi, İstanbul 1967, s. 278-295; Ca'fer Seccâdî, *Ferheng*, Tahran 1351, s. 290; Misfir Gurmullah ed-Dümeynî, *Mekâyişü nakdi mütûni's-sünne*, Riyad 1984, s. 237; Abdullah Aydînlî, *Doğu Devrinde Tasavvuf ve Hadîs*, İstanbul 1986, s. 89-92; Ahmed Avni Konuk, *İbn Arabî*, *Tedbirât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi* (haz. Mustafa Tahralî), İstanbul 1992, s. 200; Ali Vasfi Kurt, *Endülüs'de Hadîs ve İbn Arabî*, İstanbul 1998, s. 468-486; Ahmed Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretülerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara 2000, s. 40-49; D. B. Macdonald, "Keşif", IA, VI, 600-601; L. Gardet, "Kaşf", EI^(ing.), IV, 696-698.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

el-KEŞF
(اكتشاف)
İbn Rüşd'ün
(ö. 595/1198)
İslâm ilâhiyyâtına dair eseri.

Meşâî okulunun son büyük temsilcisi, aynı zamanda bir hekim ve fakih olan Ebû'l-Velîd İbn Rüşd, muhemedîn 574 (1178) yılında yazdığı *Faşlü'l-makâl* adlı kısa eserinde felsefenin dine karşı olduğunu düşünenlere cevap vermiş, 575'te (1179) kaleme aldığı *el-Keşf*'te ise dinin felsefeye karşı olduğunu üzeri sürenlerin iddialarını cevaplandırmıştır. *Tehâfütü'l-tehâfütü'l-felâsife*'de de Gazzâlî'nin her iki konudaki düşüncelerini eleştirek sağılıklı bir din-felsefe ilişkisi kurmaya çalışmıştır.

Eserin ismi Escurial Library'de bulunan, İbn Rüşd'ün çalışmalarının listesini ihtiva eden *Bernâmecü'l-fâkih* İbn Rüşd adlı yazmada *el-Menâhic fî usûli'd-dîn* şeklinde kaydedilmektedir (Renan, s. 462). İbn Ebû Usaybia kitabı *Min-hâcü'l-edille fi 'ilmî'l-usûl* adıyla zikrediler. İbn Teymiyye bazan *Menâhicü'l-edille fi 'ale'l-usûliyye* (*Beyân telbisi'l-Cehmiyye*, I, 24, 360), bazan *Menâhicü'l-edille fi'r-reddi 'ale'l-usûliyyîn* (*Der'ü te'âruzi'l-âkl ve'n-naâl*, VI, 212), bazan da *el-Uşûl fi'l-'akâ'id* (a.g.e., VII, 345) diye kaydetmektedir. Kitabın tâhakkili neşrine yapan Mahmûd Kâsim ise *Kitâbü'l-Keşf 'an menâhicü'l-edille fi 'akâ'i-di'l-mille ve ta'rîfi mâ vaka'a fîhâ bi-hasebi'l-te'vîl mine's-şübehi'l-müzeyyîfe ve'l-bida'i'l-mudille* şeklinde vermektedir. İbn Rüşd'ün 800. ölüm yılı mü-nasebetiyle eseri yeniden yayına hazırlayan Mustafa Hanefî ve Muhammed Âbid el-Câbirî *el-Keşf 'an menâhicü'l-edille fi 'akâ'i-di'l-mille* adını tercih etmişlerdir.

el-Keşf'te İbn Rüşd yeni bir te'vil yöntemi geliştirmeyi amaçlamıştır. Allah'ın

varlığı, birliği, sıfatları ve fiilleri konularında daha çok Eş'ariyye'nin fikirlerini ele alıp eleştiren ve kendi görüşlerini ortaya koyan düşünür bu arada kısaca evrenin yaratılışı, peygamberlik, kazâ ve kader, adalet ve zulüm, ölüm sonrası hayat gibi hususlara temas eder.

Müellif eserin girişinde öncelikle din-felsefe ilişkisinde izlenmesi gereken yöntemi belirlemeye çalışır. Buna göre felsefenin amacı varlıktan hareketle var ediciye ulaşmak olduğu için din bakımından felsefeye ilgilenmek zorunludur. Bununla birlikte dinin bir açık (zâhir), bir de yorumu gerektiren (müevvel) yönü bulunmakta olup halk kitlelerinin yapması gereken şey dinin açık olan yönüne, dinî beyanların zâhirî mânalarına bağlanmak, yorumu gerektiren konulardan uzak durmaktır; âlimlerin görevi ise yorumu gerektiren konuları anlamaya çalışarak bunlar hakkında mâkul te'viller yapmaktır. Ancak bu te'villerin geniş halk kitlelerine açıklanmaması gerekir. Çünkü genel olarak halkın bilgisi ve yeteneği bu tür yorumları doğru biçimde değerlendirecek güçte değildir. Buna rağmen birçok âlimin bu yorumları halka açarak insanların zihni kâşırttığını, bu yüzden farklı inançların ve mezheplerin ortaya çıkışmasına sebep olduğunu belirtten İbn Rüşd eserde öncelikle kendi zamanında yaygın olan Eş'ariyye, Mu'tezile, Bâtinîyye ve Haşîyye (hadisçiler) gibi mezheplerin temel dinî konulardaki görüşlerini tartışıcağını bildirmektedir (s. 133).

İbn Rüşd, Haşîyye'nin Allah'ı bilmenin akilla değil nakile mümkün olacağını savunduğunu, zaman zaman süflere yakın görüşler ortaya atan Bâtinîler'in ise Allah'ın ancak keşf ve ilham yoluyla bilinabileceğini iddia ettiklerini, her iki grubunda kendi görüşlerini desteklemek üzere Kur'an'dan deliller bulmaya çalıştığını belirtmektedir. Mu'tezile'nin kitapları Endülüs'e ulaşmadığından bunların görüşleri hakkında tam bilgi sahibi olmadığını, bununla birlikte onlarla Eş'arîler arasında pek çok noktada fikir birliği bulunduğundan kendisinin daha çok Eş'arîler'in görüşlerini eleştireceğini ifade etmekte, ardından da Eş'arîler'in Allah'ın yalnızca akilla bilinabileceğî yönündeki görüşleriyle bu konuda izledikleri yöntemin dinin (şeriat) öngördüğü ve halkın inanıp uyumaya davet ettiği yöntem olmadığını belirtmektedir. Eş'ariyye'nin isbât-ı vâcible ilgili hudûs, cüz'ü'l-lâ-yetecezzâ ve araz teorileriyle bunlara dayalı delillerini, ayrıca Cüveyînî'nin savunduğu "cevaz" (âle-